

In de serie 'Op de groei' komen uiteenlopende aspecten van de religieuze opvoeding - van voor de geboorte tot na de puberteit - aan de orde. De naam van de serie duidt zowel op de groei van het kind, als op de groei die de opvoeder zelf gaandeweg doormaakt. In deze bijdrage schrijft Edmond Schoorel over de ontwikkeling en opvoeding van het geweten.

De ontwikkeling van het geweten

door Edmond Schoorel (kinderarts, gemeente Zeist)

Als de wereld geschokt wordt door gewetenloze daden, waarvan er in elke krant wel enkele te vinden zijn, als je in je privéleven te maken krijgt met bedrog, kwetsing, vernieling of iets dergelijks, als je eigen kind iets uitspookt wat niet door de beugel kan, dan kan de vraag je gaan bezighouden naar het hoe en wat van het geweten. Waar komt het vandaan, is het aangeboren of aangeleerd, is het een Godsge Geschenk of een product van menselijke opvoeding? Op deze vragen wordt in dit artikel een antwoord gezocht.

Iedereen weet wat geweten betekent. Toch is het definiëren er van nog niet zo eenvoudig. Het heeft te maken met het goede doen en het kwade nalaten. Maar dat is het niet alleen, het is zo iets als een innerlijk richtsnoer voor het handelen. En dat is het ook niet helemaal, het is geen afsprakensysteem. Het geweten kan namelijk spreken: de stem van het geweten. Als het geweten vermanend spreekt kan het hard aankomen. "Je schaamt je dood" bijvoorbeeld voor iets wat je gedaan hebt. Of "je kunt wel door de grond zakken". Geweten heeft iets te maken met dood en leven, met je existentie, met jezelf. Het geweten is er niet meteen, het ontwikkelt zich. Niemand rekent een kind van 2 jaar zijn daad aan, als hij zijn zusje omver loopt. Maar als hij dat nog steeds doet, als hij 8 jaar is, zal menigenen toch zijn wenkbrauwen fronsen en zich afvragen of er niet wat mis is met het geweten van die jongen. Als hij met 18 jaar nog zulke streken uithaalt en er misschien

zelfs plezier aan beleeft, ja dan weten we het wel: er is een steekje los. Nog vreemder is het, als zo'n jongere op zo'n moment niet aanspreekbaar is op zijn daden, als zijn geweten niet gaat spreken.

De gangbare ontwikkelingspsychologie

In de gangbare ontwikkelingspsychologie zijn natuurlijk ook opvattingen over het ontstaan van het geweten. Veelal wordt dit gezien als een proces van het je eigen maken van de normen en waarden van de omgeving. Dat zijn in eerste instantie de ouders, later wordt de groep (gezin, straat, klas, club) belangrijk. Of het nu gaat via conditionering of via nabootsing, uit angst voor straf of uit het zoeken van een prettig gevoel, of het geweten nu gezien wordt als aangeboren of als louter gevolg van een sociaal aanpassingsproces: het resultaat is aangepast gedrag. En daar zit nu net een groot probleem. Als gewetensvol is: doen wat de groep doet en de groep doet het verkeerd (bijvoorbeeld nazi Duitsland) dan zit je als mens met een probleem.

Kohlberg beschrijft drie stadia van de gewetensontwikkeling, die goed bruikbaar zijn om te beoordelen waar een kind staat of waar we zelf staan: 1. preconventioneel, 2. conventioneel en 3. postconventioneel. De conventie staat voor de normen en waarden van de groep: zo doen we het hier.

In het *preconventionele* stadium speelt de groep nog geen rol.

1a. Ik doe het niet, anders krijg ik straf.

1b. Ik doe het niet, want dan wordt het later prettiger.

In het *conventionele* stadium heerst de groepsnorm.

2a. De directe omgeving, bijvoorbeeld de schoolklas en het gezin.

2b. Grotere sociale samenhangen, zoals het landsbelang of de natuur.

In het *postconventionele* stadium wordt het een mens duidelijk dat er waarden zijn die hoger zijn dan die van de groep.

3a. Universele menselijke waarden zoals vrijheid.

3b. Eigen keuzes en afwegingen bij tegenstrijdige waarden.

Kohlberg analyseerde de Amerikaanse samenleving met behulp van deze maatlat en stelde vast dat slechts 10% van de mensen bij 3a aankomt. 3b heeft hij later geschrapt... Hij stelde ook vast dat mensen niet altijd handelen naar het hoogste stadium dat ze bereikt hebben, maar dat ze in verschillende situaties een verschillende gewetensmotivatie hanteren. Lastig in de indeling van Kohlberg is, dat de rol van het medeleven, de empathie onderbelicht is. Dat iemand iets doet of laat omdat het voor een ander beter is, komt in deze theorie niet voor. De geboortes van de wezensdelen kunnen we er wel in kwijt. Van 1 naar 2: ongeveer 6-7 jaar, van 2 naar 3: ongeveer 14 jaar.

Antroposofisch mensbeeld

In dit artikel wil ik het geweten bespreken als functie van het etherlichaam. Het etherlichaam is de term voor alles wat in het menselijk lichaam het leven verzorgt. Dus de adem, de bloedsomloop, de energiehuishouding, de vertering, het slapen en waken. Het leven is in de mens georganiseerd en dat georganiseerde leven noemen we etherlichaam. Ik kom daar nog op terug. We zullen zien dat het geweten een ontwikkeling doormaakt, die nauw samenhangt met de ontwikkeling van het etherlichaam. Maar eerst wil ik Rudolf Steiner aan het woord laten. Hij plaatst geweten tegenover verbazing.

'Voorbeeld en nabootsing zijn het opvoedingsmiddel bij uitstek'

Verbazing en geweten

In voordrachten over verbazing en geweten plaatst Rudolf Steiner alles wat blijvend is in het etherlichaam, zoals gewoontes, karakter, geweten, geheugen en temperament. Hoe komen we aan kennis over de dingen? Kennis begint met verbazing. Dat is logisch als je bedenkt dat een kind alsmaar dingen meemaakt, die het niet kan plaatsen. Het kind is een en al verbazing. Het wordt pas bijzonder als je gaat verbazen over dingen die je wel al kunt plaatsen. Dan wordt verbazing de basis van de filosofie, van het kennen. Dat kennen gaat over de geworden wereld, de in het verleden geschapen wereld. Verbazing richt zich op het verleden. Als het geweten gaat spreken komt er als het ware een stem uit de toekomst. We kijken op ons handelen terug vanuit het gezichtspunt:

wat is er in de toekomst nodig om de gevolgen van onze daden op orde te krijgen? Het geweten opent de toekomst, doordat het ons de gevolgen van onze daden laat zien.

Deze vorm van kennis verwerven en gewetensvol handelen is afhankelijk van een wakker, aards bewustzijn. In de droom zijn ze opgelost. Daar verbazen we ons niet, ook niet over onmogelijke gebeurtenissen. In de droom kunnen we dingen ondernemen, die we overdag niet met ons geweten in overeenstemming kunnen brengen. In vroeger tijden was het bewustzijn van de mensen nog niet zo wakker als nu, nog meer droomachtig. Toen was kennis nog niet individuele, eigen kennis en geweten nog niet geïnternaliseerd. De 'schikgodinnen', Furiën of Erinyen, waarschuwden een mens voor de gevolgen van zijn verkeerde daden. Ze representeerden als een extern geweten de gevolgen van de daden. Of beter gezegd: wat er moest gebeuren om de kwade gevolgen van de daden te vereffenen. Het ontwikkelen van een eigen geweten en van eigen kennis is een opgave voor het leven op aarde.

Het etherlichaam en het geweten

Het etherlichaam is de wijsheid, die ons lichaam bouwt, doet groeien, voedt, verzorgt en herstelt. De wijsheid van het etherlichaam doortrekt alles. Door het etherlichaam heeft de mens besef, dat de dingen een samenhang hebben, dat er relaties zijn tussen verschillende factoren, dat er een verleden, heden en toekomst is. In alles wat ritmisch is heeft het etherlichaam toegang, door het etherlichaam heeft een organisme een plaats in de tijd.

Het etherlichaam is het tijdsorganisme. De tijdsstroom van het etherische werkt uit de toekomst, die stroom verjongt. De ethertijd is niet de klokkentijd van de aarde, maar de verjongende kracht van de toekomst. Iedereen heeft die ervaring: 's morgens vroeg wordt je na een goede nachtrust verfrist en verjongd weer wakker. Iedere avond ga je moe, ouder en wijzer ter ruste. Dat het etherlichaam een relatie heeft met de toekomst is hierboven al genoemd.

Het etherlichaam is een bruggenbouwer, het

legt relaties. Het kan zich 'naar beneden' verbinden met het fysieke lichaam en 'naar boven' met het zielelichaam. Als het etherlichaam zich verbindt met het fysieke krijgt het een verbinding met de geworden, geschapen wereld, met het verleden. Dat is de basis voor ons denken. Maar ook geeft het ons geweten stevigheid, betrouwbaarheid.

In de eerste zeven jaar is dat de opgave voor een kind: zijn etherlichaam verbinden met de fysieke werkelijkheid. Daardoor kan het kind gaan leren wat er vandaag de dag allemaal te leren valt. In de eerste zeven jaar kan het kind 'landen'. Voor zijn geweten betekent dat, dat hij kan onthouden wat we ook alweer hadden afgesproken over stout en lief. Dat hoeft hij niet iedere dag opnieuw te ontdekken, het krijgt iets blijvends.

Als het etherlichaam vrij werkt, los van het fysieke lichaam, kan de toekomst binnenstromen. Dan is het in zijn eigen element. 's Nachts gaat dat het allerbest. Als we 's avonds wegdrommelen en ons wakkere logische denken vervaagt, kan het zijn dat de stem van ons geweten begint te spreken. Dan vallen we vredig in slaap, als het goed was wat we deden. Of we gaan woelen en draaien omdat we gewetenswroeging hebben.

In de tweede zeven jaar is het etherlichaam op z'n best. Dan is het geboren, vrij werkend. Dat is de beste tijd om een kind voor te doen hoe dat is: gewetensvol handelen. Voorbeeld en nabootsing zijn het opvoedingsmiddel bij uitstek, ook voor het geweten.

Als het etherlichaam zich verbindt met het zielelichaam, is het gedaan met de vrijheid. De groei en ontwikkeling van de puberteit stelt heel andere prioriteiten dan die van de gouden kindertijd. De jongere wordt kritisch oordelend, neemt niet graag meer aan wat zijn ouders als voorbeeld voor hem neerzetten. Hij gaat 'op proef' andere keuzes van moreel gedrag proberen. Die kunnen zowel heel egoïstisch als ook heel idealistisch zijn, of ook onnavolgbare mengsels daarvan. Het etherlichaam maakt die ontwikkeling van nabij mee.

Het moet de jonge mens immers van dag tot dag en van nacht tot nacht gezond houden. De leerervaringen van het experimenteergedrag prenten zich in het gewetensgeheugen in. De ontwikkeling van het etherlichaam in een kind is dus nauw verbonden met de ontwikkeling van het geweten. In de eerste zeven jaar past het etherlichaam zich aan de feitelijk fysieke omstandigheden van deze incarnatie aan. Dat kan het doen in de veilige omhulling van de ouders, waarbinnen het zich over kennis en geweten nog niet druk hoeft te maken. In de tweede zeven jaar kan het geboren etherlichaam zich de kennis en het geweten eigen maken, waarmee het zijn levensweg kan gaan betreden. De derde zeven jaar zijn een voorbereidingsfase voor het individuele geweten, dat zich na de puberteit kan ontwikkelen. Die ontwikkeling gaat het hele leven door.

Opvoeding van het geweten

Als je weet dat het geweten zo nauw met het etherlichaam verbonden is, wordt de opvoeding van het geweten dus voor een belangrijk deel de opvoeding van het etherlichaam. Dat is een beetje andere insteek, dan die van de minister voor gezinszaken. Die denkt aan extra lessen in omgangskunde, normen en waarden. Dat gaat niet helpen.

In de eerste zeven jaar wordt het fysieke lichaam gevormd door het etherlichaam. Het goede voorbeeld is het sterkste en ongeveer het enige middel om dat te doen. In de tweede

zeven jaar kan het net geboren etherlichaam zich verder ontwikkelen. Dat gebeurt doordat we in onze handelingen laten merken hoe we moreel in het leven staan. Doordat we die handelingen tot gewoonte maken. Door de tafelspreuk, door de manier waarop we met het eten en de etensresten omgaan, doordat we de kinderen leren spullen op te ruimen en ze de juiste plek te geven, door een begroeting niet achteloos maar met zorg te laten verlopen. Door al die kleine dingen die we niet uitleggen, maar gewoon doen dragen we bij aan een robuust, veerkrachtig etherlichaam. Dat is de basis voor een moreel besef in de puberteit en daarna, omdat het een vanzelfsprekend referentiekader is geworden. Dat een kind in de puberteit besluit om het later allemaal heel anders in te richten is niet ernstig. Misschien juist wel goed. Maar zonder basis kun je niet veranderen, zonder basis word je wankel.

Is het dan alleen maar ons lichaam, dat ons geweten bepaalt? Zijn het de onbewuste gewoontes die maken of we een goed mens zijn? Hebben de sociale aanpassingstheorieën dan ongelijk? Het antwoord is niet ja of nee. Het geheim zit hem erin dat het Ik van de mens uiteindelijk bepaalt hoe het etherlichaam zich met het fysieke en het zielelichaam verbindt, welke gewoontes het vasthoudt, hoe de normen en waarden van de omgeving verinnerlijkt worden, hoe hij bij de 10% gaat horen die universele waarden kan laten gelden en individuele afwegingen gaat maken.

'Al die kleine dingen die we niet uitleggen, maar gewoon doen'